

HISTORIOGRAAFILINE ÜLEVAADE

AJALUGU, MÄLU JA MÄLUAJALUGU: UUTEST SUUNDADEST KOLLEKTIIVSE MÄLU UURINGUTES

Marek Tamm

Kollektiivse mälu uuringud on viimasel kolmel kümnendil õilmitsenud humanitaar- ja sotsiaalteadustes koguni sel määral, et juba aastaid paistab valitsevat teatav peataolek, kas kuulutada sellele õitsengule peatset kadu või tõlgendada seda paradigmaatilise nihkena, uue töötatud maana, kust tagasiteed enam ei ole. Valimata selles dilemmas selget poolt, ent naasmata siiski “kollektiivse mälu” mõiste juba auväärse kritiseerimise traditsiooni juurde,¹ püüan siinses ülevaateartiklis välja tuua selle, kuidas on kollektiivse mälu uuringud muutnud akadeemilise ajalookirjutuse iseloomu, kuidas on võimalik mälu mõistetes ümberhinnata ajalookirjutuse loomust ja toimet. Konkreetsemalt keskendun kolmele teemale. Esiteks, sissejuhata-

Mugandatud versioon autori ingliskeelsest artiklist: “Beyond history and memory: new perspectives in memory studies”, *History Compass*, 11 (2013). Uurimistööd toetas ETF-i grant nr 8625 ja Euroopa Liit läbi Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria Tippkeskus).

¹ Taotlemata ammendavust, olgu siiski nimetatud mõned krestomaatilised artiklid: Charles S. Maier, “A surfeit of memory? Reflections on history, melancholy and denial”, *History and Memory*, 5:2 (1993), 136–152; Noa Gedi, Yigal Elam, “Collective memory: what is it?”, *History and Memory*, 8:2 (1996), 30–50; Kerwin Lee Klein, “On the emergence of memory in historical discourse”, *Representations*, 69 (2000), 127–150, kordustr: *From history to theory* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2011), 112–137; Reinhart Koselleck, “Gibt es ein kollektives Gedächtnis?”, *Divinatio. Studia Culturologica series*, 19 (2004), 1–6; David Berliner, “The abuses of memory: reflections on the memory boom in anthropology”, *Anthropological Quarterly*, 78 (2005), 197–211; Gavriel David Rosenfeld, “A looming crash or a soft landing? Forecasting the future of the memory ‘industry’”, *Journal of Modern History*, 81 (2009), 122–158.

vas osas peatun viimastel aastatel valminud olulisematel mälu-uuringute käsiraamatutel ja antoloogiatel, mis annavad tunnistust noore distsipliini institutsionaliseerumisest. Teiseks käsitlen kultuurimälule pühendatud käsitluste esiletõusu viimasel kümnendil kui üht mälu-uuringute kõige viljakamat ja perspektiivsemat suunda. Kolmandaks võtan aga arutleda vana vaidluse üle ajaloo ja mälu vahekorra, eesmärgiga pakkuda sellele alternatiivset kontseptuaalset raamistust ja näidata uue uurimissuuna – mäluajaloo – väljavaateid. Kokkuvõtte asemel peatun küsimusel, kuidas kirjutada ajalugu “mälubuumi”² ajastul.

Mälu-uuringute institutsionaliseerumine ja kanoniseerimine

Igaüks, kes on veidigi jälginud kollektiivse mälu uuringute käekäiku uuel aastatuhandel, on pidanud tunnistama, et pärast varaseid eneseotsinguid ja esiisade taasavastamist 1980. aastatel ning pärast õitsema puhkemist 1990. aastatel, mil mälu-teemaliste publikatsioonide ja konverentside hulk kasvas eksponentsiaalselt, on 2000. aastaid iseloomustanud esmajoones mälu-uuringute institutsionaliseerumine, organiseerumine ja süstematiseerimine. Näidetega nendest arengutest saaks ilmselt täita kogu siinse artikli mahu, mistõttu piirdun vaid mõne kõnekama juhtumiga. Institutsionaliseerumisest annavad selget tunnistust aina uute mälu-uuringutele pühendatud õppekavade, uurimisprojektide ja -keskuste sünd.³ Kõige viimane areng selles vallas on kasvav koostöö erinevate uurimisinstituutide vahel, mitmesuguse ulatuse ja iseloomuga võrgustike loomine, nagu näiteks 2012. aasta suvel ISCH COST-i toetuse saanud võrgustik “In search of transcultural memory in Europe”, mis liidab kümnekonna maa

² Vt Jay Winter, “The memory boom in contemporary historical studies”, *Raritan*, 21 (2001), 52–66; David W. Blight, “The memory boom: why and why now?”, *Memory in mind and culture*, ed. by Pascal Boyer and James V. Wertsch (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 238–251.

³ Mõnede uute ja tähtsamate uurimiskeskuste seas võib nimetada näiteks: The Frankfurt Memory Studies Platform (<<http://www.memorystudies-frankfurt.com>>, 29.1.2013); Centre for the Study of Cultural Memory, University of London, <<http://www.igrs.sas.ac.uk/centre-study-cultural-memory>> (29.1.2013); Center for Interdisciplinary Memory Research, University of Essen, <<http://memory-research.de>> (29.1.2013); Memory Studies Research Area, University of Stavanger, <<http://www.uis.no/category.php?categoryID=6486>> (29.1.2013). Mälu-uuringutega seotud uurimisprojektide ja õppekavade hulk on liiga suur ja teave liiga laiali pillutatud, et siin neid nimetada. Ühest innovatiivsest õpetamiskavast Washingtoni ülikoolis annavad hea ülevaate Henry L. Roediger III, James V. Wertsch, “Creating a new discipline of memory studies”, *Memory Studies*, 1 (2008), 9–22 (19–20).

teadlasi, või 2011. aasta sügisel loodud “Mnemonics: Network for Memory Studies”, mis ühendab viie maa mälu-uurijaid.⁴

Institutsionaliseerumisest ja organiseerumisest annavad tunnistust ka uued ajakirjad ja raamatusarjad, mille seas on kõige prominentsemad 2008. aastal SAGE kirjastuses ilmuma hakanud ajakiri *Memory Studies* (peatoimetaja Andrew Hoskins), mis esialgu avaldas kolm numbrit aastas, ent alates 2010. aastast neli numbrit, ja Palgrave Macmillani kirjastuses 2010. aastal ilmuma hakanud raamatusari “*Memory Studies*” (toimetajad Andrew Hoskins ja John Sutton), kus praeguseks on ilmunud juba paarkümmend nimetust.

Nende institutsionaalsete arengutega rööpselt on mälu-uuringutes kätte jõudnud kokkuvõtete aeg: viimased aastad on olnud tunnistajaks mitmete käsiraamatute ja antoloogiate sünnile, mis ühest küljest püüavad sünteesida (ja seeläbi kanoniseerida) senitehtut, teisest küljest aga fundeerivad ja määratlevad noore distsipliini eneseidentiteeti (rääkimata kasvava pedagoogilise vajaduse rahuldamisest).⁵ Ambitsioonikamaid mälu-uuringute antoloogiaid on tänaseks ilmunud kolm. Esimese pääsukesena Michael Rossingtoni ja Anne Whiteheadi koostatud “*Theories of memory: a reader*” (2007).⁶ Kolme ossa jagunev antoloogia püüab kolmesajal leheküljel pakkuda fragmentides ülevaadet erinevatest mälu-teooriatest klassikalisest ajastust tänapäevani. Lugemiku haare on avar, maht piiratud ja valikukriteeriumid mõneti ebamäärased, mistõttu terviklikku ülevaadet mälu-uuringute arengust see paraku ei paku. Veelgi kirevama ja fragmentaar-sema pildi mälu-uuringutest annab Harriet Harvey Woodi ja A. S. Byatti koostatud “*Memory: an anthology*” (2008).⁷ Et koostajaid ei piira akadee-

⁴ Neile lisaks võib mainida teisigi, tihti veebipõhiseid mälu-uuringute võrgustikke, nagu näiteks Danish Network for Cultural Memory Studies, <<http://memory.au.dk>> (29.1.2013); Towards a Common Past: A Nordic Research Network in Memory Studies, <<http://www.cfe.lu.se/towards-a-common-past>> (29.1.2013); Historical Justice and Memory Research Network, <<http://www.historicaljusticeandmemorynetwork.net>> (29.1.2013); Memoreg: History and Memory – the Regional Dimension, <<https://www.memoreg.org>> (29.1.2013). Alates 2007 tegutseb niisamuti erialane list H-Memory (Michigan State University).

⁵ Paralleelnähtusena võib mainida, et mälu-uuringutesse isiklikult oluliselt panustanud üksikautoridki jõuavad üha enam faasi, kus tekib vajadus koondada oma töö laialipillatud vilju ühtede kaante vahele. Üks prominentsemaid näiteid on 2011. aasta sügisel kahes köites ilmunud valik Pierre Nora nii teaduslikest kui ka populaarsetest artiklitest: Pierre Nora, *Présent, nation, mémoire* (Paris: Gallimard, 2011); Pierre Nora, *Historien public* (Paris: Gallimard, 2011).

⁶ *Theories of memory: a reader*, ed. by Michael Rossington and Anne Whitehead (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007).

⁷ *Memory: an anthology*, ed. by Harriet Harvey Wood and A. S. Byatt (London: Chatto and Windus, 2008).

milised rajasõltuvused, siis on kaante vahele sujuvalt koondatud tekste nii teadlastelt, filosoofidelt kui ka kirjanikelt, niisamuti pole peetud vajalikuks valitud katkeid kommenteerida või sisse juhatada. Teose liigendus on temaatiline, mitte kronoloogiline: see jaguneb kaheks iseseisvaks osaks, esimene pakub mõningaid üldise haardega artikleid mälust ja mäletamisest (mõned kirjutatud spetsiaalselt selle kogumiku jaoks); teine, mis hõlmab raamatust põhiosa, moodustab omamoodi temaatilise florileegiumi mälu-teemalistest fragmentidest antiigist tänapäevani (kokku on neid enam kui 150). Eeskätt laiemale publikule mõeldud teosest on usutavasti kaunis vähe kasu akadeemilises õppe- või teadustöös. Seni vaieldamatult kõige kapitaalsem mälu-uuringute antoloogia, pikki aastaid töös olnud “The collective memory reader” nägi Jeffrey K. Olicki, Vered Vinitzky-Seroussi ja Daniel Levy toimetamisel ilma valguist 2011. aastal.⁸ See on äärmiselt hoolikalt koostatud ja toimetatud raamat, mis sisaldab kokku 90 tekstikatkendit, lõviosas viimasest kolmest kümnendist, jaotatuna viie omaette osa vahel (“Precursors and classics”, “History, memory, and identity”, “Power, politics, and contestation”, “Media and modes of transmission”, “Memory, justice, and the contemporary epoch”). Kõik kolm koostajat on sotsioloogid, mis on jätnud valikule oma selge jälje, samuti torkab silma, et võrdlemisi nõrgalt on esitatud saksakeelsed mälu-uuringud, sootuks on esindamata vene teadlased (v.a Lev Vögotski), rääkimata mitte-lääne teadustraditsioonidest. Teades aga mäluteemalise kirjasõna sisuliselt hoomamatut ulatust, saab kummatigi vaid imetleda koostajate laia lugemust ja püüdlust lasta tõlkida inglise keelde spetsiaalselt selle lugemiku jaoks mõningaid klassikalisi tekste. Lugemiku kasutamiseväärtust tõstavad alaosa sissejuhatused ja tekstikatket eelmärkused. Põhjaliku ülevaate valdkonna hetkesisust pakub koostajate pikk sissejuhatus, mis toonitab pead tõstva kriitika kiuste mälu-uuringute vajalikkust ja perspektiivikust.

Mälu-uuringute süstematiseerimise teine tahk on kollektiivsed käsiraamatud, mille hulk näitab tõusvat trendi.⁹ Kolm neist on siiani kõige

⁸ *The collective memory reader*, ed. by Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi and Daniel Levy (Oxford: Oxford University Press, 2011).

⁹ Juba enne mahukaid kollektiivseid käsiraamatuid ilmus mõningaid õnnestunud ühe- või kahe- autori ülevaateid mälu-uuringute kujunemisest ja väljavaadetest, mille seast tõstaksin esile Jeffrey Olicki ja Joyce Robbinsi põhjaliku ülevaateartikli mälu-uuringutest (“Social memory studies: from “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices”, *Annual Review of Sociology*, 24 [1998], 105–140), Barbara Misztali laiahaardelisema käsitluse raamatus *Theories of social remembering* (Maidenhead, Philadelphia: Open University Press, 2003) ja Geoffrey Cubbiti õnnestunud ülevaate, mille vaatenurk on avaram, kui pealkiri lubab: *History and memory* (Manchester and New York: Manchester University Press, 2007).

laiahaardelisemad ja õnnestunumad.¹⁰ Esmalt saksa kirjandusteadlaste Astrid Erlli ja Ansgar Nünningi koostatud “Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook” (2008).¹¹ Kuigi raamat on truu oma pealkirjale ja keskendub ennekõike kollektiivse mälu kultuurilistele aspektidele, pakub see ometigi võrdlemisi esindusliku ülevaate mälu-uuringute olulisematest suundadest ja teemadest üldiselt. Neljakümne ühe autori ühistööna valminud mahukas käsiraamat on jaotatud (mõneti tinglikult) kuude alaossa. Nagu teose alapealkiri lubab, on tegemist tõepoolest rahvusvahelise ja interdistsiplinaarse ettevõtmisega, sest sellesse on panustanud teadlasi pea kümnekonnast distsipliinist ja kuuest riigist. Teos ei pretendeeri kontseptuaalselt sidusale käsitlusele, vaid pigem pakub oma valdkonna tunnustatud uurijate vaatenurki tänapäeva mälu-uuringutele. Astrid Erll loob oma sisuka sissejuhatusega raamatule hea raami, ent toonitab samas, et “see käsiraamat põhineb avarale käsitlusele kultuurimälust, mida defineeritakse esialgselt kui oleviku ja mineviku vahelisi suhteid kindlas ühiskondlik-kultuurilises kontekstis”.¹² Kiiduväärt on koostajate soov otsida mälu-uuringute ühisosa mitte teemade, vaid mõistete tasandil, järgides siin tõenäoliselt Mieke Bali soovitusi, kes tõdes kümne aasta eest, et “interdistsiplinaarsus humanitaarteadustes [...] peab otsima oma heuristilisi ja metodoloogilisi aluseid pigem mõistetes, mitte meetodites”.¹³ Samuti saksa õpetlaste koostatud on teine esinduslik mälu-uuringute käsiraamat, Christian Gudehusi, Ariane Eichenbergi ja Harald Welzeri toimetatud “Gedächtnis und Erinnerung: ein interdisziplinäres Handbuch” (2010).¹⁴ See on oma eelkäijast süstsemsem ja sidusam, haardelt aga avaram, sest

¹⁰ Kuid need ei ole kindlasti ainsad valdkonna üldised süstematiseerivad käsitlused, näiteks võib siia kindlasti liigitada Pascal Boyer’ ja James V. Wertschi koostatud kogumiku *Memory in mind and culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), mis püüab üldise psühholoogilise raamistiku sees siduda kokku individuaalse ja kollektiivse mälu uuringuid.

¹¹ *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin: Mouton de Gruyter, 2008).

¹² Astrid Erll, “Cultural memory studies: an introduction”, *Cultural memory studies*, 2.

¹³ Mieke Bal, *Travelling concepts in the humanities: a rough guide* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2002), 5. Sarnaseid soovitusi jagas laineharjal mälu-uuringutele Alon Confino juba 1997. aastal, vt Alon Confino, “Collective memory and cultural history: problems of method”, *The American Historical Review*, 102 (1997), 1386–1403 (1387).

¹⁴ *Gedächtnis und Erinnerung: ein interdisziplinäres Handbuch*, hrsg. von Christian Gudehus, Ariane Eichenberg und Heinrich Welzer (Stuttgart, Weimar: Metzler-Verlag, 2010). Tinglikult võib selle teose, vähemalt pealkirja tasandil, siduda kümmeaastat varem ilmunud mälu-uuringute leksikoniga: *Gedächtnis und Erinnerung: ein interdisziplinäres Lexikon*, hrsg. von Nicolas Pethes and Jens Ruchatz (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001).

kuigi kogumiku rõhuasetus on mälu kollektiivsel, sotsiaalsel ja kultuurilisel mõõtmel, peatatakse niisamuti mälu bioloogilistel ja psühholoogilistel alustel. Neljaosalise koguteose esimene osa pakubki läbilõike mäletamisvõime alustest (“Grundlagen des Erinnerns”); teine seevastu püüab kuue eri nurga alt vastata küsimusele, mida mälu endast üldse kujutab (“Was ist Gedächtnis/Erinnerung?”); kolmas osa eritleb mäletamise meediume kirjasõnast inimkehani (“Medien des Erinnerns”) ja neljas näitab mälu uurimise perspektiive kaheksas uurimisvaldkonnas (“Forschungsgebiete”), sh ajaloos, filosoofias, sotsioloogias, kirjandusteaduses ja soo-uuringutes. Saksa entsüklopeedilise teosega rööpselt nägi 2010. aastal New Yorgis ilmalvalgust seni viimane mälu-uuringute käsiraamat, Susannah Radstone'i ja Bill Schwartzi koostatud kogukas “Memory: histories, theories, debates”.¹⁵ Haardelt kõige ambitsioonikamana, püüab kolmekümne kuue, peamiselt ingliskeelse autori osalusel valminud teos koostajate sõnul “pakkuda lugejatele juhatust mälu-uuringute interdistsiplinaarsel maastikul” ja “tuua esile praeguse vaidluse intellektuaalsed ja poliitilised panused”.¹⁶ Kirev ja rikkalik aines on esitatud kolmes osas, mis omakorda jagunevad alaosadeks. Esmalt ajalooline osa (“Histories”), mis sisaldab artikleid mälu temaatikast nii erinevatel ajaloolistel ajastutel kui ka mitmete 20. sajandi mõtlejate töödes (Bergsonist Deleuze'ini). Seejärel käsiraamatu keskne osa, mis on pühendatud mälu funktsioneerimisele nii individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil (“How memory works”) ja viimaks, kolmas osa, mis vaeb mõningaid mäluga seotud või selle üle peetud debatte (“Controversies”) orjandusest ja Teise maailmasõja traumadest tänapäeva soovaidlusteni. Mulje, mis selle mõttetiheda teose (nagu teistegi mainitud käsiraamatute) lugemisest jääb, ei ole niivõrd suurem selgus mälu-uuringute taotluste ja ühtsuse osas, kuivõrd tunne, et mälu-uuringud pole suure populaarsuse kiuste minetanud võimet esitada üha uusi küsimusi, leida värskeid vaatenurki ja pakkuda leidlikke mõisteid.¹⁷ Pean tõenäoliseks, et selgete piiride ja ühise epistemoloogilise pinnasega mälu-uuringute kujunemist ei olegi mõistlik loota ega soovida.

¹⁵ *Memory: histories, theories, debates*, ed. by Susannah Radstone and Bill Schwartz (New York: Fordham University Press, 2010).

¹⁶ Susannah Radstone and Bill Schwartz, “Introduction: mapping memory”, *Memory: histories, theories, debates*, 1.

¹⁷ Mälu-uuringute käsiraamatuid ilmub kindlasti tulevikus veelgi, nii on näiteks Siobhan Kattago (Tallinna Ülikool) toimetamisel töös *Ashgate Research Companion to memory studies*, mis peaks eeldatavasti ilmuma 2014. aastal.

“Kultuuriline pööre” mälu-uuringutes

Kollektiivse mälu uuringute juured ulatuvad sotsioloogiasesse, esmajoones Maurice Halbwachsi töödese, mille (taas)avastamisest, (taas)avaldamisest ja (üle)lugemisest uus distsipliin 1980.–90. aastatel peamist inspiratsiooni ja legitimatsiooni otsis.¹⁸ Veel 1998. aastal esitasid Jeffrey Olick ja Joyce Robbins oma mõjuka ülevaate kollektiivse mälu uuringutest selges sotsioloogia raamistuses, nimetadeski uut distsipliini “ühiskondliku mälu uuringuteks”.¹⁹ Ometi näib, et viimane kümnend on mälu-uuringute valdas kulgenud “kultuurilise pöörde” tähe all, sest kuigi sotsiaalne mõõde pole kuhugi ära kadunud, pärinevad uuenduslikumad ja atraktiivsemad ideed pigem kultuuriteoreetikute ja -ajaloolaste sulest. Tõenäoliselt on selle pöörde kõige olulisemad kujundajad olnud saksa õpetlased Aleida ja Jan Assmann, kes 1990. aastatel, üks egiptoloogist, teine inglise kirjandus-uuringutest tulles, töötasid kahepeale välja uue väga mõjuka mälu-uuringute analüüsimudeli, mille keskmesse asetasi nad “kultuurimälu” mõiste. Mõistagi ei ehita Assmannidki oma analüüse õhku, vaid eelkäijate saavutustele, mille seast võib Halbwachsi kõrval esile tuua Aby Warburgi²⁰ ja Juri Lotmani töid²¹. Kultuurilise lähenemise lähtekoht mälu uurimisel on

¹⁸ Halbwachsi jätkuvast tähtsusest annavad tunnistust tema tööde ühe uued, põhjalike sissejuhatuste ja kommentaaridega varustatud väljaanded: Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, postface de Gérard Namer (Paris: Albin Michel, 1994); Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, édition critique établie par Gérard Namer (Paris: Albin Michel, 1997); Maurice Halbwachs, *La topographie légendaire des évangiles en Terre sainte. Étude de mémoire collective*, édition préparée par Marie Jaisson et al. (Paris: Presses Universitaires de France, 2008); Maurice Halbwachs, *Les classes sociales*, édition établie, annotée et introduite par Gilles Montigny (Paris: Presses Universitaires de France, 2008). Vt ka *Maurice Halbwachs, sociologue retrouvé*, sous la dir. de Marie Jaisson et Christian Baudelot (Paris: Rue d’Ulm, 2007).

¹⁹ Olick and Robbins, “Social memory studies”.

²⁰ Siin ei saa jätta osutamata ühele viimaste aastate kõige originaalsemale ja põhjanevamale käsitlusele Warburgist, mis ühtlasi demonstreerib suurepäraselt Warburgi tööde tähtsust tänapäeva kultuuriuuringutele üldiselt ja kultuurimälu-uuringutele kitsamalt: Georges Didi-Huberman, *L’image survivante: histoire de l’art et temps des fantômes selon Aby Warburg* (Paris: Minuit, 2002). Kuid vt ka Christian J. Emden, “Nachleben: cultural memory in Aby Warburg and Walter Benjamin”, *Cultural memory: essays on European literature and history*, ed. by C. E. J. Caldicott and Anne Fuchs (Bern: Peter Lang, 2003), 209–224; Christopher D. Johnson, *Memory, metaphor and Aby Warburg’s Atlas of Images* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2012).

²¹ Juri Lotman on kindlasti üks neid autoreid, kelle lõviosas üksnes vene keeles kättesaadav mahukas looming pakub rikkalikult avastamata võimalusi kultuurimälu uuringute edendamisel. Näiteks pole tänini tõlgitud inglise keelde tema 1980. aastate keskel kirjutatud artikleid “Mälu kulturooloogilises valguses” (Pamyat’ v kul’turologičeskom osvešenii) ja “Kultuurimälu” (Pamyat’ kul’tur̄y), vt Y. Lotman, *Semiosfera* (Sankt-Peterburg: “Iskusstvo-SPB”, 2000), 614–621; 673–676. (Loodan avada Lotmani tööde

õigupoolest lihtne: jagatud mälestused minevikust ei ole pelgalt sotsiaalsete gruppide juhulik toodang, vaid kultuurilise vahendamise, eeskätt tekstualiseerimise ja visualiseerimise tagajärg. Kuigi kollektiivne mälu liigub edasi ka suuliselt (seda nimetab Jan Assmann “kommunikatiivseks mäluks”), siis määravalt kujundavad kollektiivse mälu iseloomu siiski kõikvõimalikud kultuurilised vahenduskanalid, nagu tekstid, pildid, esemed, ehitised, rituaalid jne. Või nagu Jan Assmann defineeris kultuurimälu oma 1988. aastal ilmunud programmilises artiklis “Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet”: “Kultuurimälu mõiste moodustavad kõik need igale ühiskonnale ja igale ajastule iseloomulikud taaskasutatavad tekstid, pildid ja riitused, mida “kultiveerides” ühiskond oma minapilti stabiliseerib ja edasi annab, kollektiivselt jagatud teadmine – peaaesjalikult mineviku kohta, kuid mitte ainult –, millele toetub rühma teadlikkus oma ühtsusest ja eripäras.”²²

2011. aasta lõpus avaldas Cambridge University Press üheaegselt ingliskeelses tõlkes mõlema Assmanni senise peateose mälu-uuringutes, vastavalt “Cultural memory and early civilization” (Jan Assmann) ja “Cultural memory and Western civilization” (Aleida Assmann), muutes nende tööd seeläbi kättesaadavaks laiemale rahvusvahelisele avalikkusele.²³ Ülesehituselt jaguneb Jan Assmanni raamat kaheks iseseisvaks osaks: kui esimene pakub välja kontseptuaalse raamistiku kultuurimälu uuringuteks, siis teine näitlikustab selle võimalusi nelja juhtumuuringu põhjal, mis käsitlevad muistse Egiptuse, Iisraeli, Hetiidi ja Kreeka kirjakuultuuri ning nende seost poliitika, religiooni ja identiteediga. Kohe teose sissejuhatuses pakub Jan Assmann hea seletuse “kultuurimälu” mõiste vajalikkusele: “Meil on vaja terminit, mille abil kirjeldada neid protsesse [kollektiivset mäletamist ja unustamist – M.T.] ja siduda need ajalooliste muutustega salvestamissüsteemide tehnoloogias, rühmade sotsioloogias, meediumites, salvestamisstruktuurides, traditsioonis ja kultuurilise tähenduse ringluses – ühesõnaga, hõlmata funktsionaalseid

tähendust tänapäeva kultuurimälu uuringute kontekstis oma kaastöös S. Kattago koostatavale koguteosele *Ashgate Research Companion to memory studies.*)

²² Jan Assmann, “Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität”, *Kultur und Gedächtnis*, hrsg. von Jan Assmann und Tonio Hölscher (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988), 9–19 (15), ee: “Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet”, *Akadeemia*, 10 (2012), 1775–1786 (1783).

²³ Jan Assmann, *Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Aleida Assmann, *Cultural memory and Western civilization: functions, media, archives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011). Saksakeelsed originaalid on vastavalt: Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München: Beck, 1992), Aleida Assmann, *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses* (München: Beck, 1999).

mõisteid nagu traditsiooniloome, minevikuseos ja poliitiline identiteet või kujutus. See termin on kultuurimälu. See on “kultuuri-”, sest seda saab luua vaid institutsionaalselt ja kunstlikult, ja see on “mälu”, sest sotsiaalse kommunikatsiooni suhtes toimib see täpselt nagu individuaalne mälu toimib teadvuse suhtes.”²⁴ Jan Assmanni kultuurimälu teooriat on omakorda edasi arendanud ja täpsustanud tema abikaasa Aleida Assmann, seda nii mainitud raamatus “Cultural memory and Western civilization” (algselt ilmunud 1999) kui ka selle järel, 2006. aastal avaldatud teoses “Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik”.²⁵ Tuginedes uusaegse ja tänapäevase Euroopa rikkalikule kultuuripärandile, analüüsib Aleida Assmann eraldi mäletamise funktsioone, meediume ja salvestamist ning pakub välja terve rea olulisi kontseptuaalseid eristusi. Esmalt eristab ta mälu kolme mõõdet, mida ta nimetab vastavalt neuropaalseks, sotsiaalseks ja kultuuriliseks.²⁶ Kui esimene kuulub individuaalse mälu valda, siis ülejäänud kaks kollektiivsesse mällu. “Sotsiaalne mälu” on Aleida Assmanni käsituses enamvähem samatähenduslik Jan Assmanni “kommunikatiivse mälu” – see kestab keskmiselt 80–100 aastat ja seda kantakse edasi bioloogiliselt suhtlemise vahendusel. Samal ajal kui “kultuurimälu” kantakse edasi materiaalsete vahendite abil, see pole ajaliselt piiratud ja selle edastamiseks

²⁴ J. Assmann, *Cultural memory and early civilization*, 9. Hiljem on Assmann avaldanud mitmeid artikleid kultuurimälu teooriast, olulisemad neist on ilmunud kogumikus *Religion und kulturelles Gedächtnis: Zehn Studien* (München: Beck, 2000), ent ühtlasi mõned teosed Egiptuse religiooni- ja ajaloopärandi mäletamisviisidest hilisemates kultuurides, nii Vana-Kreekas, valgustusajastu Euroopas kui ka üldisemalt Lääne-Euroopa kultuuris, vt Jan Assmann, *Weisheit und Mysterium: Das Bild der Griechen von Ägypten* (München: Beck, 2000); *Erinnertes Ägypten: Pharaonische Motive in der europäischen Religions- und Geistesgeschichte* (Berlin: Kadmos, 2006); *Religio Duplex: Ägyptische Mysterien und europäische Aufklärung* (Berlin: Verlag der Weltreligionen, 2010). Jan Assmanni loomingust pakub päris hea lühiülevaate Jürgen Schraton, *Zur Aktualität von Jan Assmann: Einleitung in sein Werk* (Wiesbaden: VS-Verlag, 2011), kriitilises võtmes annab ingliskeelse sissevaate Assmanni kultuurimälu teooriasse Geoffrey Winthrop-Young, “Memories of the Nile: Egyptian traumas and communication technologies in Jan Assmann’s theory of cultural memory”, *New German Critique*, 96 (2005), 103–133. Hiljuti on tehtud ka katse rakendada Assmanni teooriat Hispaania kodusõja tõlgendamisel: Birgit Sondergeld, *Spanische Erinnerungskultur: die Assmann’sche Theorie des kulturellen Gedächtnisses und der Bürgerkrieg 1936–1939* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010).

²⁵ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (München: Beck, 2006).

²⁶ Ühes teises artiklis on A. Assmann lisanud veel neljandagi mälutüübi või -formaadi – poliitilise mälu, vt Aleida Assmann, “Four formats of memory: from individual to collective constructions of the past”, *Cultural memory and historical consciousness in the German-speaking world since 1500*, ed. by Christian Emden and David Midgley (Bern: Peter Lang, 2004), 19–37.

kasutatakse märke ja sümbolaid.²⁷ Kuid kultuurimälu jaotab A. Assmann omakorda kaheks: “funktsionaalne mälu” (*Funktionsgedächtnis*) ja “ladustav mälu” (*Speichergedächtnis*). Esimene on “rühmasisene, selektiivne, normatiivne ja tulevikule orienteeritud”²⁸ ning toimib eeskätt mitmesuguste sümbolsete praktikadena (traditsioonid, riitused, kanoniseerimine jms); teine kehabst seevastu erinevates materiaalses representatsioonides (raamatud, pildid, filmid, raamatukogud, muuseumid, arhiivid), see on “amorfne mass kasutamata ja omastamata mälestusi, mis ümbritsevad funktsionaalset mälu otsekui halo”.²⁹ Teisisõnu võib neid kultuurimälu kahte tahku käsitada aktuaalseerituse ja mitteaktuaalseerituse võtmes, kusjuures nende kahe interaktiivne suhe on suuresti kultuurimälu dünaamika allikas: “Funktsionaalses mälus omandavad [ladustava mälu – M.T.] struktureerimata ja seostamata fragmendid sihi ja olulisuse.”³⁰

Assmannite kultuurimälu teooriat on viimastel aastatel veelgi suurema üldistusjõu poole püüdnud arendada nende kaasmaalane Astrid Erll, üks eespool jutuks võetud “Cultural memory studies” käsiraamatu koostajat. Erll on hariduselt inglise kirjanduse uurija, kes hakkas varakult kirjandust käsitama kultuurimälu meediumina³¹, avaldades sellel teemal mitu olulist uurimust.³² Seejärel laienesid tema huvid kirjanduselt teistelegi

²⁷ Tõenäoliselt vastusena kriitikutele, kes on Assmannitele ette heitnud, et sellises binaarses skeemis jääb ebaselgeks, kuidas “kommunikatiivne” (või “sotsiaalne”) ja “kultuurimälu” omavahel suhestuvad, on Jan Assmann hiljem välja pakkunud veel kolmandagi mälutüübi, “siduva mälu” (*Bindungsgedächtnis*), mis seob omavahel kommunikatiivset ja kultuurimälu, vt Assmann, *Religion und kulturelles Gedächtnis*, 108–133. Vt ka Jan Assmann, “Communicative and cultural memory”, *Cultural memory studies*, 109–118.

²⁸ J. Assmann, *Cultural memory and Western civilization*, 123; vrd A. Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, 54–58.

²⁹ J. Assmann, *Cultural memory and Western civilization*, 125.

³⁰ *Ibid.*, 127. A. Assmann on samas vaimus välja arendanud ka eristuse “kultuurilise töömälu” (kaanon) ja “kultuurilise referentsmälu” (arhiiv) vahel, ehk teisisõnu kultuurimälu aktiivse ja passiivse tahu vahel. Vt Aleida Assmann, “Canon and archive”, *Cultural memory studies*, 97–107.

³¹ Astrid Erll, “Literatur und kulturelles Gedächtnis: zur Begriffs- und Forschungsgeschichte, zum Leistungsvermögen und zur literaturwissenschaftlichen Relevanz eines neuen Paradigmas der Kulturwissenschaft”, *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch*, 43 (2002), 249–276.

³² Astrid Erll, *Gedächtnisromane: Literatur über den Ersten Weltkrieg als Medium englischer und deutscher Erinnerungskulturen in den 1920er Jahren* (Trier: WVT, 2003); Astrid Erll, *Prämediation – Remediation: Repräsentationen des indischen Aufstands in imperialen und post-kolonialen Medienkulturen (von 1857 bis zur Gegenwart)* (Trier: WVT, 2007); viimasest on võimalik lugeda ka ingliskeelset lühiversiooni: Astrid Erll, “Re-writing as re-visioning: modes of representing the “Indian Mutiny” in British literature, 1857 to 2000”, *European Journal of English Studies*, 10 (2006), 163–185.

kultuurimälu meediumitele (film, teater jm), mille väljundiks on olnud nii mitmed artiklid,³³ toimetatud koguteosed³⁴ kui ka Walter de Gruyteri kirjastuse juurde loodud raamatusari “Media and cultural memory” (alates 2004, seni ilmunud 14 nimetust). Läänud aastal ilmus inglise keeles Erllilt raamat “Memory in culture”, mis on oluliselt täiendatud versioon tema 2005. aastal saksa keeles kirjutatud raamatust “Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen”.³⁵ Tegemist on ühest küljest õnnestunud sisesejuhatusega tänapäeva mälu-uuringutesse, teisest küljest aga originaalse panusega kultuurimälu teooriasse, mis pakub kirjanduse baasil välja ulatusliku semiootilise mudeli mäletamisprotsesside analüüsiks kultuuris. Nagu varasemas käsiraamatus, käsitab Erll oma uueski teoses kultuurimälu võimalikult avaralt, defineerides seda kui “kõikide nende (bioloogiliste, mediaalsete ja sotsiaalsete) protsesside tervikut, mis on seotud mineviku ja oleviku suhtega ühiskondlik-kultuurilises kontekstis”.³⁶ Erll rõhutab põhjendatult kultuurimälu mediaalset iseloomu, väites et kultuurimälu saab eksisteerida ainult erinevate meediumite vahendusel: “Kõik, mida me maailmast teame, teame me meedia vahendusel ja sellest sõltuvalt. Minevikupildid, mis ringlevad mälukultuuris, ei ole seega meediast lahutatavad. Need on meedia konstrueeritud. See ei muuda neid võltsiks ega eba reaalseks; mediaalsus on kultuurimälu esiletuleku vältimatu tingimus.”³⁷

Tänapäeva kultuurimälu uuringud toonitavad ennekõike mäletamise dünaamilisust, intermediaalsust ja performatiivsust. Neid teemasid on teiste seas ilmselt kõige pühendunumalt ja viljakamalt edendanud Ann Rigney, kes on saksa kultuurimälu teooriat aidanud olulisel moel juurutada ka ingliskeelses teadusmaailmas. Ühes 2005. aastal ilmunud olulisel artiklil toonitab ta õnnestunult mainitud kolme kultuurimälu olemuslikku tahku: “Kultuurimälu võib seega kirjeldada kui “töömälu”, mida inimesed ja grupid järjepidevalt etendavad, kui nad erinevate meediumide vahendusel muutuvad valikuliselt minevikku ja võtavad osa erinevatest mälestamistegevuse vormidest – jutustamisest ja lugemisest kuni mälestustseremoonial

³³ Vt nt Astrid Erll, “Literature, film, and the mediality of cultural memory”, *Cultural memory studies*, 389–398.

³⁴ *Medien des kollektiven Gedächtnisses: Konstruktivität, Historizität, Kulturspezifität*, hrsg. von Astrid Erll und Ansgar Nünning (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004); *Film und kulturelle Erinnerung: Plurimediale Konstellationen*, hrsg. von Astrid Erll und Stephanie Wodianka (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008).

³⁵ Astrid Erll, *Memory in culture* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011); Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung* (Stuttgart: J.B.Metzler, 2005).

³⁶ Erll, *Memory in culture*, 101.

³⁷ *Ibid.*, 114.

osalemise või palverännakutel käimiseni.”³⁸ Need aspektid saavad samuti kokku tema hiljutises raamatus “The afterlives of Walter Scott: memory on the move” (2012).³⁹ Kujutades empiirilistelt eesmärkidelt katset analüüsida Walter Scotti postuumset karjääri erinevates ingliskeelsetes kultuurimeediumites (tekstides, pildidel, teatris, kinos, arhitektuuris jm), on see ühtlasi üks viimaste aastate olulisemaid teoreetilisi panuseid kultuurimälu uurin-gutesse. Viidates kunagisele Ferdinand de Saussure’i soovile kutsuda ellu uue teadus, mille uurimisobjektiks on “märkide elu ühiskonnas”, pakub Rigney välja uue eesmärgi – uurida “tekstide elu ühiskonnas”. “See kutsub üles uurima retseptsiooni, mis läheb kaugemale kirjandusliku väärtuse küsimustest ja kirjalikest meediumitest, et näidata Scotti loomingut mitmesuguseid omastamisi väga erinevates kultuuripraktikates. Ennekõike tähendab see soovi minna kaugemale konkreetsete kultuuritoodete analüüsist, et uurida lugude rändamist mööda erinevaid kultuurisfääre, meed-iume ja tarbijaskondi ning selle mõju sotsiaalsetele sidemetele. [...] Sellise lähenemise keskne teoreetiline väide seisneb selles, et mälu on elav vaid sedavõrd, kuivõrd see suudab sünnitada endast ühe uusi versiooni.”⁴⁰ Rigney ütleb, et kaitses oma raamatus “radikaalselt dünaamilist lähenemist kultuurimälule (käsitades seda pidevalt liikumises olevana)”⁴¹ ja ehitab oma analüüsi kirjandusest kui kultuurimälu kesksest meediumist kahele omavahel seotud aspektile: “mobiilsus” (kirjandusteosed rändavad mööda meed-iume ja lugejaskondi) ja “monumentaalsus” (kirjandusteosed kujuta-avad endast stabiilseid tugipunkte, mille külge kinnitatakse kollektiivseid väärtusi).⁴² Ta toonitab ühtlasi, et kultuurimälu on vajalik analüüsida “per-formatiivsuse terminites – kui mineviku kasutamist ja kujundamist eri-nevate meediumite vahendusel, mitte kui minevikupärandi moonutuste-va edasikandmist”.⁴³ Viimaste aastate kultuurimälu uuringud on minu

³⁸ Ann Rigney, “Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory”, *Journal of European Studies*, 35 (2005), 11–28 (17). Vrd Ann Rigney, “Portable monuments: literature, cultural memory and the case of Jeanie Deans”, *Poetics Today*, 25 (2004), 361–396 (366).

³⁹ Ann Rigney, *The afterlives of Walter Scott: memory on the move* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

⁴⁰ *Ibid.*, 12.

⁴¹ *Ibid.*, 9.

⁴² *Ibid.*, 13. Vt ka Ann Rigney, “The dynamics of remembrance: texts between monumentality and morphing”, *Cultural memory studies*, 345–353; Astrid Erll and Ann Rigney, “Introduction: cultural memory and its dynamics”, *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory*, ed. by Astrid Erll and Ann Rigney (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2009), 1–11.

⁴³ Rigney, *The afterlives of Walter Scott*, 17–18; vrd 107. Üks esimesi autoreid, kes pani ette analüüsida kollektiivset mälu performatiivsuse ehk etendamise vaatenurgast, oli Briti antropoloog Paul Connerton, vt tema *How societies remember?* (Cambridge:

hinnangul loonud uue tõlgendusliku tausta, mis lubab meil teise nurga alt mõtestada ka ajaloo tähendust inimühiskonnas.

Ajalugu ja mälu ehk mäluajaloo väljavaated

Mälu-uuringute suur populaarsus on seadnud ajaloolased silmitsi tõsiste väljakutsetega. Mõni tajub neid rünnakuna, teised, kelle sekka minagi kuulun, pigem uute võimaluste avanemisena. Ajalugu kui distsipliin on ennast 19. sajandist peale üles ehitanud läbi eristuse nii ilukirjandusest kui rahvalikust mälust.⁴⁴ Sellele traditsioonilisele vahetegemisele maksis lõivu ka Maurice Halbwachs, kui ta vastandas oma käsitluses kollektiivse mälu kui sotsiaalse konstruktsiooni ajaloolole kui objektiivsele teadusele.⁴⁵ Vaidlused ajaloo ja mälu vahekorra üle on tänaseks täitnud omaette väikese raamatukogu, ent kogu kirevusele vaatamata võib need lõviosas taandada valemile “ajalugu või/kui mälu”⁴⁶ Ühed peavad vajalikuks kaitsta oma distsipliini

Cambridge University Press, 1989); hiljem on Connerton avardanud oma käsitlust mäletamiselt unustamisele ja leinale, vt tema *How modernity forgets* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009) ja *The spirit of mourning: history, memory and the body* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011). Kultuurimälu performatiivsest iseloomust on õnnestunult kirjutanud ka: Rudy Koshar, *From monuments to traces: artifacts of German memory, 1870–1990* (Berkeley: University of California Press, 2000). Samas “performatiivse pöörde” vaimus on kirjutatud ka hiljutine sisukas, isegi kui heterogeenne koguteos: *Performing the past: memory, history, and identity in modern Europe*, ed. by Karin Tilmans, Frank van Vree, and Jay Winter (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010).

⁴⁴ Mõistagi toimisid need eristused eeskätt deklaratiivsel tasandil, tegelikult maksis ka 19. sajandi ajalooteadus suurt lõivu nii tollal domineerinud (rahvuslikule) kollektiivsele mälule kui ka ajalooromaanide kirjutamistehnikatele, vt nt *Beruf und Berufung: Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Markus Krzoska und Hans-Christian Maner (Münster: LIT, 2005); *Nations and their histories: constructions and representations*, ed. by Susana Carvalho and François Gemenne (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009); Stefan Berger, “On the role of myths and history in the construction of national identity in modern Europe”, *European History Quarterly*, 39 (2009): 490–502; Monika Baár, *Historians and nationalism: East-Central Europe in the nineteenth-century* (Oxford: Oxford University Press, 2010); *Nationalizing the past: historians as nation builders in modern Europe*, ed. by Stefan Berger and Chris Lorenz (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).

⁴⁵ Halbwachs, *La mémoire collective*, 97–142.

⁴⁶ Vaidluste ulatus ei luba siin vähegi esinduslikku valikut kirjandusest ära mainida, osutan seega vaid mõnele uuemale ja olulisemale ülevaatele vaidluse põhipanustest: James V. Wertsch, *Voices of collective remembering* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 18–20, 30–46; Misztal, *Theories of social remembering*, 99–108; Joël Candau, *Anthropologie de la mémoire* (Paris: Armand Colin, 2005), 58–64; Alain Corbin, “History and memory”, *The Columbia history of twentieth-century French thought*, ed. by Lawrence D. Krizman (New York: Columbia University Press, 2006), 255–260; Cubitt,

selgeid rindejooni ja hoiatavad ajaloo piiride hāgustamise eest (“Ajalugu ja mālu on aredalt erinevad, nagu seda kinnitab tōsiasia, et erinevatel inimestel vōi gruppidel on radikaalselt erinevad ajalood⁴⁷), teiste jaoks neeldub aga ajalugu mällu ja nad ei nāe suuremat põhjust sellest pedantsest eristusest kinni pidada (“Ajaloo viljelemine pole lõpeks midagi muud kui vāga spetsiifiline mālestamisviis⁴⁸).

Mulle tundub, et see vana vaidlus vajab uut kontseptualiseerimist, sest rangelt vōttes pole “ajalugu” ja “mālu” sugugi sama kategooria mōisted. Kui esimene viitab konkreetsele mineviku uurimise ja representeerimise viisile, mis on kujunenud Lāāne kultuuris vālja viimase paari sajandi jooksul, siis teine üleüldistele suhetele mineviku ja oleviku vahel teatud kindlas ūhiskondlik-kultuurilises kontekstis. Seega leian, et “kultuurimālu” mōiste on meile suureks abiks, kui soovime adekvaatsel moel eritleda ajaloo ja mālu vahet. ⁴⁹ Kultuurimālu terminites on ajalugu ūks paljudest kultuurivormidest, kōrvuti nāiteks religiooni, kirjanduse, kunsti vōi mūudiga, mis kōik panustavad kultuurimālu tootmisel. Ajalookirjutust tuleks aga kāsitada ūhe kultuurimālu meediumina paljude teiste kōrval, nagu nāiteks romaanid, filmid, rituaalid vōi arhitektuur. Ajalookirjutuse taandamine pelgalt ūheks kultuurimālu meediumiks, mille kaudu teatud sotsiaalne rūhm kujundab oma suhet minevikku, ei tāsenda, et ajalookirjutus peaks loobuma oma teaduslikest pretensioonidest vōi viimase paari sajandi jooksul vālja kujunenud epistemoloogilistest hoiakutest ja distsiplinaarsetest tehnikatest. Ajalookirjutus on lihtsalt vāga spetsiifiline, oma reeglite ja tavadega kultuurimālu meedium, ūks kōige olulisemaid

History and memory, 26–65 *et passim*; Aleida Assmann, “Transformations between history and memory”, *Social Research*, 75 (2008), 49–72; Erll, *Memory in culture*, 38–66; Jeffrey Olick, Vered Vinitzky-Seroussi and Daniel Levy, “Introduction”, *The collective memory reader*, 43–45; Alon Confino, “History and memory”, *The Oxford history of historical writing*, 5: *Historical writing since 1945*, ed. by Axel Schneider and Daniel Woolf (Oxford: Oxford University Press, 2011), 36–51.

⁴⁷ Allan Megill, *Historical knowledge, historical error: a contemporary guide to practice* (Chicago and London, The University of Chicago Press, 2007), 58. Vt ka James V. Wertsch and Henry L. Roediger III, “Collective memory: conceptual foundations and theoretical approaches”, *Memory*, 16 (2008), 318–326 (320–321).

⁴⁸ Ludmilla Jordanova, *History in practice* (London: Arnold, 2000), 138. Vt ka Peter Burke, “History as social memory”, Peter Burke, *Varieties of cultural history* (Cambridge: Polity Press, 1997), 43–59; eesti k-s: Peter Burke, “Ajalugu kui ūhiskondlik mālu”, Peter Burke, *Kultuuride kohtumine: esseid uuest kultuuriajaloo* (Tallinn: Varrak, 2006), 52–69.

⁴⁹ Vt ka Marek Tamm, “History as cultural memory: mnemohistory and the construction of Estonian nation”, *Journal of Baltic Studies*, 39 (2008), 499–516; Marek Tamm, *Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist* (Tallinn: SA Kultuurileht, 2012), 48–52.

mineviku võimalikult mitmekülgisel mõistmisel, ent kindlasti mitte ainus ega tingimata kõige mõjukam.

Kuid avaram arusaam ajaloost kui teatud spetsiifilisest sümboolsest vormist, mille kaudu antakse kultuuris edasi teadmisi minevikust,⁵⁰ paneb aluse ajaloolase pilgu nihkele, lubab laiendada ajalookirjutuse haaret minevikus toimunu uurimiselt selle hilisema mõju ja tähenduse uurimisele. Ajalookirjutus toimib alati kultuurimälu üldises raamis, selle rõhuasetused ja valikud kujunevad dünaamilises dialoogis kultuurimälu teiste meediuumitega. Selle tõsiasja tunnistamisest on sündinud uus lähenemine ajaloo-uuringutes, mille Jan Assmann on nimetanud “mäluajalooks” (ingl *mne-mohistory*, sks *Gedächtnisgeschichte*). Mõiste välmis Assmann oma 1997. aastal ilmunud raamatus “Mooses egiptlane”, kirjutades selle määratluseks: “Erinevalt tavaliselt ajaloost ei huvitu mäluajalugu mitte minevikust kui sellisest, vaid minevikust, nii nagu seda on mäletatud. Mäluajalugu analüüsib traditsiooni jutulõngasid, intertekstuaalsuse võrke, mineviku tõlgendamise diakroonseid pidevusi ja katkestusi.”⁵¹ Mäluajalugu ei huvita mitte niivõrd mineviku “faktsuaalsus”, vaid selle aktuaalsus, mitte minevik tema enese pärast, vaid selle hilisem mõju ja vastuvõtt. “Mäluajalugu on ajaloole rakendatud retseptiooniteooria,” kirjutab Assmann, “kuid retseptiooni ei tule siin mõista pelgalt edasikandmise ja vastuvõtmise kitsas tähenduses. Olevik ei võta minevikku üksnes vastu. Minevik “kummitab” olevikku ja olevik modelleerib, leiutab, taasleiutab ja rekonstrueerib minevikku.”⁵²

Mäluajaloolisest vaatenurgast on ajalooteaduse pealisülesanne mitte minevikunähtuste algse tähenduse rekonstrueerimine, vaid see, kuidas need nähtused tulevad esile hiljem, kuidas need kanduvad ajas edasi, kuidas neid aktualiseeritakse ja varustatakse erinevate tähenduste ja tõlgendustega. Konkreetsemalt küsib mäluajalugu küsimusi nagu: mida me teame minevikust olevikus; miks mõned minevikusündmused kaovad, samas kui teised jäävad; kuidas toimub mäletamisväärsete ajaloonähtuste valik; kuidas kasutatakse minevikku oleviku seletamisel või õigustamisel; miks eelistavad inimesed teatud minevikukäsitusi teistele jne.⁵³ Mäluajalugu

⁵⁰ See määratlus toob mõistagi meelde Johan Huizinga klassikalise definitsiooni: “Ajalugu on vaimne vorm, mille abil kultuur annab endale aru oma minevikust.” Vt Johan Huizinga, “A definition of the concept of history”, *Philosophy and history: essays presented to Ernst Cassirer*, ed. by Raymond Klibansky and Herbert James Paton (Cambridge: Cambridge University, 1936), 1–10 (9).

⁵¹ Jan Assmann, *Moses the Egyptian: the memory of Egypt in Western monotheism* (Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1997), 9.

⁵² Assmann, *Moses the Egyptian*, 9.

⁵³ Vrd Assmann, “Transformations between history and memory”, 62; Confino, “History and memory”, 47.

lubab mööda vaadata tihtipeale lahendamatu küsimustest, nagu “Kuidas asjad tegelikult olid?” ja keskenduda küsimustele, kuidas teatud mineviku konstrueerimise viisid on lubanud erinevatest kogukondadest ennast kehtestada ja põlistada.⁵⁴ Samas ei tähenda see, et mäluajalugu ei võiks võtta kriitilist hoiakut uuritavate mäletamisviiside suhtes, pigem võimaldabki mäluajalooline analüüs kõige paremini esile tuua neid teadlikke või ebateadlikke loogikaid, mis kujundavad kultuurimälu iseloomu ja seeläbi ühtlasi meie ajaloolist horisonti.

Mõistagi pole põhjust väita, et sedalaadi lähenemine on ajalooteaduses täiesti uus. Hiljemalt 1970. aastatest leiab terve rea mitmesuguseid mäluajaloolisi uurimusi – *avant la lettre* – möödaniku oluliseks peetud sündmustest, isikutest ja muudest nähtustest. Üks varasemaid ja huvitavamaid näiteid on kindlasti Georges Duby 1973. aastal ilmunud uurimus “Le dimanche de Bouvines”, milles Duby näitab veenvalt, et 1214. aastal peetud kuulsal Bouvines’i lahingu tähendus ei peitu niivõrd selle sõjalises tähtsuses, vaid jälgedes, mida see sündmus endast maha jättis ja mis on muutunud väga paljude tõlgenduste allikaks. “Ilma nende jälgedeta,” nendib Duby, “oleks see sündmus tähtsusetu.”⁵⁵ See, kuidas Bouvines’i lahingut üle aegade on tõlgendatud, mälestatud ja meenutatud, saab Duby käsitluses sama oluliseks, kui sündmuse enese ajalooline rekonstrueerimine. Viimastel aastatel on ilmunud niisamuti esimesed uurimused, mis paigutavad ennast eksplitsiitselt mäluajaloo lipukirja alla, nagu näiteks Alain Gowingi “Empire and memory: the representation of the Roman Republic in Imperial culture” (2005), mis on mäluajalooline uurimus vabariikliku Rooma tähendusest keiserlikus Roomas, ehk analüüs sellest “kuidas keisririigi aegsed roomlased mäletasid vabariiklikke aegu”.⁵⁶ Kummatigi näib mulle, et kuigi

⁵⁴ Vrd Elizabeth A. Castelli, *Martyrdom and memory: early Christian culture making* (New York: Columbia University Press, 2004), 5.

⁵⁵ Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines* (Paris: Gallimard, 1973), 8. Sellest klassikalisest käsitlusest ilmus hiljuti kordustruk, millele kirjutas sisuka sissejuhatuse Pierre Nora (Paris: Gallimard, 2005). Nora tekst on uuesti ilmunud tema artiklikogumikus *Présent, nation, mémoire*, 205–220.

⁵⁶ Alain M. Gowing, *Empire and memory: the representation of the Roman Republic in imperial culture* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005), 7. Huvitava näite mäluajaloo mõiste rakendusest pakub: Otto Gerhard Oexle, “Hahn, Heisenberg und die anderen Anmerkungen zu ‘Kopenhagen’, ‘Farm Hall’ und ‘Göttingen’”, *Ergebnisse: Vorabdrucke aus dem Forschungsprogramm “Geschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus”*, H. 9 (Berlin: Forschungsprogramm, 2003); samuti Otto Gerhard Oexle, “Geschichte, Gedächtnis, Gedächtnisgeschichte: ein Blick auf das Œuvre von Claude Simon”, *Historie und Leben: der Historiker als Wissenschaftler und Zeitgenosse. Festschrift für Lothar Gall*, hrsg. von Dieter Hein, Klaus Hildebrand und Andreas Schulz (München: Oldenbourg, 2006), 359–376.

mäluajalugu on leidnud empiirilisel võrdlemisel laialdast rakendust, vajab see uurimissuund endiselt süstemaatilist kontseptualiseerimist ja teoreetilist analüüsi.⁵⁷

Mäluajalugu võimaldab ajaloolasel senisest paremini pilku haarata oma tegevuse kaht tasandit: uuritava minevikunähtuse historiseerimine ja omaenda töö historiseerimine. Nende kahe tasandi põimitus on üks klassikalise hermeneutika olulisemaid õppetunde, ehk nagu on kirjutanud Wilhelm Dilthey: “Me oleme esmalt ajaloolised olendid ja alles seejärel ajaloo vaatlejad [*Betrachter*] – ja viimasteks võime saada ainult seetõttu, et oleme olnud esimesed.”⁵⁸ Mnemoajaloo teoreetilised alused tuginevad suuresti hermeneutilisele filosoofiale, esmajoones Hans-Georg Gadameri töödele, kelle välmitud mõiste “mõjutusajalugu” (sks *Wirkungsgeschichte*) on mitmes mõttes *Gedächtnisgeschichte* ideeline eelkäija. Gadamer toonitab ühemõtteliselt, et “tõeline ajalooline mõtlemine peab arvesse võtma omaenda ajaloolisust”, järeldades sellest vajadust uut laadi hermeneutilise ajalookäsitluse järele: “Oma uurimisainesega adekvaatne hermeneutika peab näitama ajaloo tegelikkust mõistmises eneses. Nimetan sellist lähenemist edaspidi “mõjutusajalooks” [*Wirkungsgeschichte*].”⁵⁹ Teisisõnu, Gadamer toob esile selle, et igal ajaloonähtusel on ajalooline mõju, mis ei ole lahutatav ajaloonähtusest enesest. Kui iganes me püüame üht ajaloonähtust mõista, “oleme me alati juba allutatud mõjutusajaloo mõjutustele”.⁶⁰ “Mõjutuste” all ei pea Gadamer aga silmas kausaalset sündmuste ahelat, nagu tunneme loodusloost, vaid ajaloosündmuste senist tõlgendamistraditsiooni. Iga ajaloonähtuse tõlgendamine on mõjutatud selle varasematest tõlgendustest, sõltumata sellest, kas me oleme neist teadlikud või mitte.⁶¹ Gadameri käsituses ei mõjuta ajaloonähtuste varasem tõlgendamine aga üksnes meie arusaamist, vaid see “määrab ette, mis näitab end

⁵⁷ Seda eesmärki silmaspidades korraldasin ma hiljuti (2.–3. novembril 2012) Tallinna Ülikoolis rahvusvahelise sümposiumi “Afterlife of Events: Perspectives of Mnemohistory”, kus teiste seas esinesid ka Aleida ja Jan Assmann. Sümposiumi ettekannete põhjal on plaanis 2014. aastal avaldada teaduskogumik Palgrave Macmillani kirjastuse raamatusarjas “Memory Studies”.

⁵⁸ Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Schriften, 7: Der Aufbau der geschichtlichen Welt in der Geisteswissenschaften*, hrsg. von B. Groethuysen (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992), 278.

⁵⁹ Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutik I: Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr, 1990), 305.

⁶⁰ Gadamer, *Hermeneutik I*, 305; ee: Hans-Georg Gadamer, “Mõjutusajaloo printsiip”, *Filosoofilise hermeneutika klassikat*, koost Andrus Tool (Tartu: Ilmamaa, 1997), 196.

⁶¹ Vt Paul Gorner, *Twentieth-century German philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 146–147; Mark Knight, “*Wirkungsgeschichte*, reception history, reception theory”, *Journal for the Study of the New Testament*, 33:2 (2010), 137–146.

meile küsimisväärsena ja uurimuse esemena”, ehk mõjutab sedagi, mida me üldse uurimisväärsaks peame.⁶²

Kokkuvõtteks: kuidas kirjutada ajalugu uues ajaloolisuse režiimis

Kui järgida prantsuse ajaloolase François Hartogi hiljutist diagnoosi, siis võib mälu-uuringute öitsemist kitsamalt ja ühiskondlikku “mälubuumi” üldisemalt käsitleda sümptomina ühest palju üldisemast epistemoloogilisest nihkest, uue “ajaloolisuse režiimi” (pr *régime d’historicité*) esiletõusust. Mõiste “ajaloolisuse režiim” viitab mingis konkreetsetes ühiskonnas domineerivale mineviku, oleviku ja tuleviku kategooriate seostamise viisile.⁶³ Kui viimasel paarisajal aastal on Läänes domineerinud tulevikule orienteeritud ajaloolisuse režiim, siis viimastel kümnenditel (Hartog valib sümboolseks alguspunktiks Berliini müüri langemise 1989. aastal) on tulevik meie ajaloolise kogemuse tõlgendusvahendina selgelt taandunud ja võimust võtnud olevikule orienteeritud ajaloolisuse režiim, mida Hartog nimetab “presentismiks”. Näiteid “presentismi ajastu” saabumisest loetleb ta mitmeid, nagu näiteks pärandi, muuseumite, mälestamiste, tunnustajate, ohvrite jne esiletõus, üks kõige olulisemaid on aga Hartogi hinnangul mälutemaatika aina suurem tähtsus, seda eriti ajaloouuringutes.⁶⁴ Presentistlik ajaloolisuse režiim tähendab niisiis uut arusaamist ajast, loobumist eelmisele, modernistlikule ajaloolisuse režiimile omasest lineaarsest, kausaalsest ja homogeensest ajakäsitusest. See on loonud võimaluse ajaloolase pilgu nihkumisele, mille tagajärjel minevik ei ole enam midagi lõplikku ja pöördumatut, vaid see elab mitmel moel olevikus edasi. Üldkäibesse on jõudnud arusaam, et minevik kui omaette uurimisobjekt ei ole sugugi enesestmõistetav ega etteantud, mineviku ja oleviku eristamine ei sünni pelgalt aja möödumisest, vaid on teadliku tegevuse vili. Reinhart Koselleck

⁶² Gadamer, *Hermeneutik I*; ee: Gadamer, “Mõjutusajaloo printsiip”, 196.

⁶³ François Hartog, *Régimes d’historicité: présentisme et expériences du temps* (Paris: Seuil, 2003), 26–30 et *passim*; *Historicités*, sous la dir. de Christian Delacroix, François Dosse et Patrick Garcia (Paris: La Découverte, 2009), 133–149 et *passim*; François Hartog, “Historicité / régimes d’historicité”, *Historiographies, II: Concepts et débats*, sous la dir. de Christian Delacroix et al. (Paris: Gallimard, 2010), 766–771.

⁶⁴ Hartog, *Régimes d’historicité*, 111–162 et *passim*; François Hartog, “Time and heritage”, *Museum 57/3* (2005), 7–18; François Hartog, “L’historien dans un monde présentiste?”, *Lexiques de l’incertain*, sous la dir. de Spyros Théodorou (Marseille: Parenthèses, 2008), 157–175; François Hartog, “Le présent de l’historien”, *Le Débat*, 158 (2010), 18–31. Sarnaseid diagnoose teises perspektiivi on pakkunud niisamuti Andreas Huyssen, vt nt Andreas Huyssen, *Twilight memories: marking time in a culture of amnesia* (New York and London: Routledge, 1995); Andreas Huyssen, *Present pasts: urban palimpsest and the politics of memory* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2003).

on näidanud, et käsitus lõhest, mis eristab meie aega varasemast, võrsus 18. sajandi lõpus, mil hakkas levima ilmalik ajaloo periodiseerimine.⁶⁵ Hiljutises sisukas raamatus “The birth of the past” argumenteerib Zachary Sayre Schiffman, et selle käsituse juured ulatuvad tagasi Itaalia renessanssi, kuid alles valgustusajal, ennekõike Montesquieu töödes, võttis maad selge arusaam minevikust, mis on kvalitatiivselt erinev olevikust.⁶⁶ See vaimne murrang on mitmes mõttes eelduseks tänapäevase ajalooteaduse sünniks, või nagu on tabavalt kirjutanud Michel de Certeau: “Ajaloookirjutus arenebki selles lõhes, mis valitseb mineviku ja oleviku vahel.”⁶⁷

Viimastel aastatel on aga ilmunud ridamisi silmapaistvaid töid, mis püüavad ringi mängida traditsioonilisi suhteid mineviku ja oleviku vahel, avades seeläbi väljavaateid uut laadi ajaloookirjutusele presentismi ajajärgul.⁶⁸ “Tagasipöördumatu mineviku” (*irreversible past*) asemel on tähelepanu keskpunkti tõusmas “püsiv või kummitav minevik” (*persisting or haunting past*). Vaatluse all pole enam üksnes “ajalugu kui see, mis on pöördumatult läinud”, vaid “ajalugu kui käimasolev protsess”.⁶⁹ Berber Bevernage kirjutab veenvalt: “Püsiv “minevik” ei sea kahtluse alla üksnes puudumise ja eemaloleku mõisted, pigem hägustab see aredaid eristusi mineviku ja oleviku vahel ning seab küsimuse alla nende ajakategoriate kui eraldiseisvate nähtuste olemasolu ülepea. Seega loodan, et arutlus “tagasipöördumatu” mõiste üle sunnib meid ümber mõtestama kaht lihtsat, ent põhimõttelist küsimust: mida tähendab üldse, et miski või keegi on “minevik”, ja kuidas asjad, inimesed või sündmused üldse saavad minevikuks.”⁷⁰

⁶⁵ Reinhart Koselleck, *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2002), 119; Reinhart Koselleck, *Futures past: on the semantics of historical time* (New York: Columbia University Press, 2004), 21–22.

⁶⁶ Zachary Sayre Schiffman, *The birth of the past* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2011).

⁶⁷ Michel de Certeau, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction* (Paris: Gallimard, 2002), 86.

⁶⁸ Kõige olulisemad tööd pärinevad eeskätt Hollandi ajaloo filosoofide sulest, nagu näiteks: Eelco Runia, “Spots of time”, *History and Theory*, 45 (2006), 305–316; Eelco Runia, “Presence”, *History and Theory*, 45 (2006), 1–29; Eelco Runia, “Burying the dead, creating the past”, *History and Theory*, 46 (2007), 313–325; Chris Lorenz, “Unstruck in time. Or: the sudden presence of the past”, *Performing the past*, 67–102; Berber Bevernage, “Time, presence, and historical injustice”, *History and Theory*, 47 (2008), 149–167; Berber Bevernage, *History, memory, and state-sponsored violence: time and justice* (New York and London: Routledge, 2011). Berber Bevernage ja Chris Lorenz valmistavad praegu trükiks ette Freiburgis, 7.–9. aprillil 2011 peetud konverentsi “Breaking Up Time: Negotiating the Borders between Present, Past and Future” materjale (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, ilmumas 2013. aastal).

⁶⁹ Runia, “Presence”, 8.

⁷⁰ Bevernage, *History, memory, and state-sponsored violence*, 5.

Uues arusaamas ei ole ajaline distants minevikusündmustega enam puudus, vaid eelis, et paremini mõista nende eri tähenduskihte ja mõju olevikule. “Minevik vohab olevikus enam kui eales varem.”⁷¹ Anakronism ei ole ajaloolasele enam tabu, mida peljata, vaid tööriist, mis enda kasuks tööle panna.⁷² Rangelt võttes pole see arusaam küll läbinisti uus, sest minevikusündmuste toimumisjärgsetele arengutele ning aja katkendlikule ja paljutisele iseloomule hakati esmalt tähelepanu pöörama juba 1920.–30. aastatel Saksamaal Franz Rosenzweigi, Walter Benjamini ja Gershom Scholemi töödes, mille (taas)avastamine ja (üle)lugemine on pakkunud olulist inspiratsiooni viimaste kümnendite mälu ja ajaloo uuringutele.⁷³ Igaüks eri moel, ent põhiosas juudi messianistlikule ajakontseptsioonile tuginedes, seadsid mainitud autorid kahtluse alla teleoloogilise ja progressiivse käsituse ajast, pakkudes selle asemele ootamatutest katkestustest ja katastroofidest kootud aja, mis ei allu traditsioonilise ajalooteaduse seletusmudelitele. Presentistlik ajaloolisuse režiim ei võta enam enesestmõistetavana historistlikke põhimõtteid, mida ühena esimesest kritiseeris teravapilguliselt Walter Benjamin: “Historism rahuldub sellega, et kehtestab eri ajaloomomentide vahel kausaalse seose. Aga ükski asjaolu pole ajalooline vaid sellepärast, et ta on põhjus. Ajalooliseks sai ta postuumselt, läbi sündmuste, mida temast võivad lahutada aastatuhanded. Sellest lähtuv ajaloolane lakkab sõrmitsemast sündmuste järgnevust otsekui roosikrantsi. Ta hoomab konstellatsiooni, millesse ta enese ajajärk on astunud koos ühe kindlalt määratud varasema ajajärguga. Nii mõtestab ta oleviku kui “nüüdisaja”, millesse on puistatud messiaanliku aja kilde.”⁷⁴ Benjamini käsituses (ja siin järgib ta Aby Warburgi) oleme me ümbritsetud mineviku sümboolsest “järele-elust” (sks *Nachleben*), mis pidevalt mõjutab meie ajaloolist kujutlusvõimet. Oma

⁷¹ Bjørnar Olsen, *In defense of things: archaeology and the ontology of objects* (Lanham: Altamira Press, 2010), 128.

⁷² Seda tõsiasja on kõige paremini mõistnud ja mõtestanud prantsuse ajaloolased, vt Nicole Loraux, “Éloge de l’anachronisme en histoire”, *Le genre humain*, 27 (1993), 23–39, kordustruk tema teoses *La tragédie d’Athènes: La politique entre l’ombre et l’utopie* (Paris: Seuil, 2005), 173–190; Jacques Rancière, “Le concept d’anachronisme et la vérité de l’historien”, *L’inactuel* 6 (1996), 53–68; Georges Didi-Huberman, *Devant le temps: Histoire de l’art et anachronisme des images* (Paris: Minuit, 2000), 9–55 et *passim*; François Dosse, “De l’usage raisonnée de l’anachronisme”, *EspaceTemps*, 87/88 (2005), 156–171.

⁷³ Vt Stéphane Mosès, *L’ange de l’histoire: Rosenzweig, Benjamin, Scholem*, éd. revue et augmentée (Paris: Gallimard, 2006).

⁷⁴ Walter Benjamin, “Ajaloost mõistest”, Walter Benjamin, *Valik esseid*, koost Marek Tamm (Tallinn: SA Kultuurileht, 2010), 179. Vt ka *Walter Benjamin and history*, ed. by Andrew Benjamin (London and New York: Continuum, 2005); Jeanne Marie Gagnebin, “Über den Begriff der Geschichte”, *Benjamin Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, hrsg. von Burkhardt Lindner (Stuttgart, Weimar: Metzler, 2006), 284–300.

lõpetamata monumentaalses uurimuses “Pariisi passaažid” pakub Benjamin uue määratluse ajaloolisest teadmisesest, mis sobib ehk kõige paremini iseloomustama ajalookirjutuse iseloomu presentismi ajastul: “Ajaloolist “mõistmist” tuleb käsitada põhimõtteliselt kui selle järel-elu [*Nachleben*], mida on mõistetud, ja seega tuleb vaadelda seda, mida on teada saadud “tööde järel-elu”, “kuulsuse” analüüsis, kui ajaloo põhialust üleüldse.”⁷⁵

Laiemas plaanis võib seega mälu-uuringuid käsitada osana suuremast muutusest meie suhtumises aega, sellesse, kuidas me omavahel seostame mineviku, oleviku ja tuleviku. Nii need arengud üldiselt kui mälu mõiste tähelend kitsamalt on usutavasti pöördumatult muutnud ajalookirjutuse iseloomu ja võimalusi. Saan seega vaid nõustuda Alon Confino hiljutise tõdemusega, et mälu mõiste on “muutnud seda, kuidas ajaloolased mõistavad mineviku kohalolu minevikuinimeste elus, tehes “mälust” väga olulise empiirilise, analüütilise ja teoreetilise tööriista, mille abil mõista sotsiaalseid, poliitilisi, kultuurilisi ja isegi majanduslikke nähtusi, mida tavaliselt on nähtud mõjutatuna sootuks teistsugustest faktoritest”.⁷⁶

ABSTRACT: History, memory and mnemohistory: new trends in collective memory studies

This article outlines some recent achievements and new perspectives in contemporary memory studies. It first gives an overview of the recent handbooks and anthologies of memory studies, which mark the emergence of a kind of meta-memory research and testify to the institutionalization of the young discipline. More precisely, these three anthologies are discussed: “Theories of memory: a reader” (2007), ed. by Michael Rossington and Anne Whitehead; “Memory: an anthology” (2008), ed. by Harriet Harvey Wood and A. S. Byatt; “The collective memory reader” (2011), ed. by Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi and Daniel Levy; as well as three recent handbooks: “Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook (2008), ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning; “Gedächtnis und Erinnerung: ein interdisziplinäres Handbuch” (2010) ed. by Christian Gudehus, Ariane

⁷⁵ Walter Benjamin, *Das Passagen-Werk: Gesammelte Schriften*, V/1, hrsg. von Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998), 574–575.

⁷⁶ Confino, “History and memory”, 44.

Eichenberg and Harald Welzer; “Memory: histories, theories, debates” (2010), ed. by Susannah Radstone and Bill Schwartz.

Secondly, the article discusses the emergence of cultural memory studies, one of the most fruitful and promising trends in the collective memory studies of the last decade. Contemporary memory studies are rooted in sociology, particularly the works of Maurice Halbwachs; however, it seems that over the last decade, memory studies have been dominated by a ‘cultural turn’, with the more innovative and attractive ideas originating from cultural theorists and cultural historians. The most important shapers of this turn have most probably been the German scholars, Aleida and Jan Assmann, coming from English studies and Egyptology, respectively, who in the 1990s worked out a new influential model of analysis for memory studies, centered on the concept of ‘cultural memory’. Next to the Assmanns, the recent publications of Astrid Erl (‘Memory in culture’, 2011) and Ann Rigney (‘The afterlives of Walter Scott: memory on the move’, 2012) also are discussed, concluding that contemporary cultural memory studies stress primarily the dynamics, intermediality, and performativity of remembering.

And finally, the article addresses the old debate on the relationship of history and memory, in order to propose an alternative conceptual framework for it and demonstrate the perspectives opened by a new avenue of research, mnemohistory. In the mnemohistorical perspective, the key question of historical research is not about the original significance of past events, but rather about how these events emerge in specific instances and are then translated over time, and about their everyday actualization and propagation. Mnemohistory enables the historian – better than before – to encompass the two levels he or she is simultaneously working on: the historicization of the phenomenon of the past, and the historicization of their own work.

To conclude with, the article argues that the proliferation of memory studies in particular and the social ‘memory boom’ in general can be regarded as symptomatic of a much more general epistemological shift, the emergence of a new, presentist regime of historicity (new ways of articulating the categories of the past, the present and the future). A presentist regime of historicity implies a new mode of understanding time, an abandoning of the linear, causal and homogeneous conception of time characteristic of the previous, modernist regime of historicity. It has made possible a shift of the historian’s gaze so that the past no longer appears as something final and irreversible but persists in many ways in the present.

It is plausible that these developments in general, as well as the meteoric rise of the concept of memory in particular, have irreversibly changed both the nature and outlook of history writing.

KEYWORDS: collective memory, cultural memory, memory studies, mnemohistory.

MAREK TAMM (b. 1973) is Associate Professor of Cultural History, Estonian Institute of Humanities, Tallinn University.*

* Correspondence: Eesti Humanitaarinstituut, Tallinna Ülikool, Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn, Estonia. E-mail: marek.tamm@tlu.ee

